

Навчально-виховний комплекс «загальноосвітня школа І-ІІІ ст. – дитячий садок»

с. Здомишель

Магія календарно-обрядової поезії

ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Науково-практична робота
учнів 8 класу

Керівник групи:
вчитель української мови і літератури
та зарубіжної літератури
Сметюх Ольга Василівна

2015

Винятково багатими жанрами календарно-обрядової поезії є магічно-величальні за своїм характером пісні, що в епоху християнства співпали з святкуванням Різдва та Нового року, - колядки та щедрівки. У народі в часи побутування цих пісень розрізняли їх за часом виконання: колядки співалися перед Різдвом, щедрівки – проти Нового року.

Вчені гадають, що колядування і щедрювання своїм походженням сягає в епоху патріархально-родового суспільно-економічного устрою. Протягом віків обряд видозмінювався, поступово включалися нові компоненти, але основний смисл залишався тим самим: силою слова і обрядових дій сприяти добробутові селянської родини і рясному врожаю на полі і в саду, гарному приплоду худоби на оборі.

Походження назви «колядка» пов'язують з одним із найбільших свят наших предків – днем зимового сонцестояння, чи сонцевороту, яке називали святом Коляди. Для давньої людини воно знаменувало відновлення життєдайної сили сонця, перемогу світла і життя над зимовим мороком і омертвінням у природі. Назва «щедрівка», що збереглась тільки на Україні, точніше проявляє призначення цього виду пісенності: накликати щедрість природи величальними піснями.

Колядки і щедрівки відзначаються великою різноманітністю мотивів. Умовно поділяються на шість окремих груп, а саме: колядки і щедрівки з хліборобськими, мисливськими, військовими, казково-фантастичними, весільними та біблійно-релігійними мотивами.

1. Хліборобські мотиви

Такі обряди на Різдво і Новий рік, як замовляння морозу, чорних бур і злих вітрів, символічне орання, посипання зерном, вгадування по різних предметах та прикметах врожаю поля, саду та городу, ходіння з козою («Де коза...») і спеціальне поводження з худобою, що є в господарстві – все це стародавня «господарська магія», яка ставить своєю метою накликати добробут для господаря-хлібороба в наступному році. До цієї «господарської магії» і стосуються колядки та щедрівки з хліборобськими мотивами. Ці величальні пісні, призначені для господаря й господині, творять чи не найбільшу групу з усіх колядок та щедрівок, що до цього записані. Вони малюють образ багатства, спокою і родинного щастя.

Господар – багатий, людьми і Богом шанований чоловік. Його добро – від Бога милість, як ось у цій щедрівці:

Ой місяцю, місяченьку, спусти свою росиченьку
На ярую пшениченьку й на зелену травиченьку.
Красна панна воли гнала й тую росу позбирала.
В нашого господарка стоїть явір серед дворка.
Під явором престол стоїть, на престолі свіча горить.
На престолі свіча горить, за престолом сам Бог сидить.
Сам Бог сидить, суди судить, чим хазяїв наділити.
Наділити добрим битом ще й у полі густим житом.
Густим житом, копейками, а в обори волейками,
А в стаєнці кониками, а в світлиці дітоїками

(Записано від Більчук Надії Сергіївни,
1940 р.н., без освіти, пенсіонерки, інваліда по зору
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

У цій щедрівці показано образ райського дерева (символа світобудови). Світове дерево-символ Всесвіту. І вершиною його є божество. Простір описано концентрично: двір, на дворку – явір, під явором – Бог сидить за престолом, свіча горить (вогонь). Це кругова модель «другого світу». Місяць – втілення світової зорі, яка вранці сіється росою і приносить силу всьому живому.

Господиня в колядках і щедрівках – це уособлення тихого і мирного життя в родині; вона гарна, спокійна і найкраща у світі жінка, живе серед достатку і розкоші, дає всьому лад і сама виконує деякі роботи: пряде золоті нитки, шиє для чоловіка сорочку, вишиває золоті ризи, біль білить, будить челядь і виряджає її до роботи. В «соколовій шубі» сидить вона кінець столу:

Добрий вечір, святий вечір,
Чи є вдома пан господар? Чи є вдома господиня?
Господиня в кінець стола, на ній шуба соколова.
На тій шубі пояс красний, на поясі калиточка.
В тій калитці два червінці, винесьте нам по палінці.
До палінки кусок сала, щоб хазяйка дужа встала.

(Записано від Динчук Ніни Адамівни,
1938 р.н., яка має початкову освіту, пенсіонерки
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Так оспівуються щедрувальниками господар і господиня, поставлені величальною піснею в ідеальне, вимріяне щастя і багатство.

В гіперболічних величаннях господар наділений інколи рисами напівмістичної істоти: він зображений місяцем, господиня – сонцем, діти – зорями. Місяць, сонце та зорі – символічне втілення родини:

Плине, плине кленовий листок.

На тім листі написано,

Написано три радості.

Єдна радість – ясний місяць,

Друга радість – ясне сонце,

Третя радість – ясні зірки.

Ясний місяць – пан господар,

Ясне сонце – господиня,

Ясні зірки – то їх дітки.

За тим словом бувай здоров.

(Записано від Шишко Надії Іванівни,
1940 р.н., яка має початкову освіту, пенсіонерки
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

За уявленнями праукраїнців місяць – це Дідух, предок роду, який також пов'язаний з потойбічним світом. Тут він ясний (епітет вказує на царствену сяйлоту). Місяць мислиться як пан господар, глава сім'ї, охоронець роду. Цю світоглядну модель було перенесено з життя в пісню: місяць став господарем, сонце – господинею, а зорі – дітками.

В інших щедрівках цієї групи до господарського двору приходять сам Бог із святими. Вони орють і засівають ниву господареві, а Мати Божа допомагає. Ці пісні нагадують колишні обжинки:

В чистому полі сам плужок оре.

Щедрий вечір, святий вечір!

А за тим плужком Божа Мати ходить.

Божа Мати ходить, воли поганяє.

Воли поганяє, Бога вихваляє.

- Ой орїте, синки, гори і долинки,

То посіємо жито і пшеницю,

Жито і пшеницю й всяку ярицю.

А із снопочка буде жита бочка,

А з колосочка – жита коробочка.

(Записано від Більчук Надії Сергіївни,

1940 р.н., без освіти, пенсіонерки, інваліда по зору

в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Плуг, худоба, врожай – символічне втілення багатства та благополуччя господаря.

Символіка плуга розкривається крізь призму обрядів. Саме на Щедрий вечір наші пращури відзначали свято Сварога – бога, який вважався подателем усіх благ і подарував колись нашим предкам плуг. Сварог – це Дід, який колись ходив по землі в образі старця й учив людей рільництва. Дід (Дідух) пізніше заховався у Різдвяному снопі, став охоронцем родини і зберіг функції духа предків.

2. Мисливські мотиви

Зустрічається ще багато колядок і щедрівок з мотивами полювання на куницю, «тура-олення», розведення бджіл; мовиться також про «золоті човни» та «срібні весельця», що, очевидно, є натяком на рибальство. Все це – відображення староукраїнського побуту, ймовірно побуту княжої Русі-України, коли полювання та рибальство займало поважне місце в житті предків. Зустрічається в таких піснях часто тваринна й птахосимволіка в образах сокола, змії, коня, пави, куниці. Сокіл, за віруваннями наших предків, - символ бога Рода, охоронець «живого вогню» та дерева життя. Саме він приніс на землю іскри небесного вогню. Сокіл вважається посередником між світами, адже переносить мертвих у потойбіччя.

Про сокола на вершечку райського дерева розповідають стародавні колядки парубкові:

У ліску, в ліску, на жовтім піску.

Ой, дай, Боже, на жовтім піску.

То там стояла було береза,

Тонка, висока, в споду широка.
На тій березі сам сокіл сидів.
Сам сокіл сидів, на море глядів.
- Ой бачу, бачу на морі човночок,
А в тім човночку малое дитя.
Малое дитя, молодий молодчик,
Струже стрілойки все з калиноньки.
Которі прості – в човничок кладе,
Которі криві – на Дунай пускає.
- Пливіте, стрілойки, до меї дівойки.
Хай застилає тисові столи,
Хай накладає хліби пшеничні.
Ой бо наїдуть гості величні.

(Записано від Більчук Надії Сергіївни,
1940 р.н., без освіти, пенсіонерки, інваліда по зору
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

У цій колядці символічний зв'язок зі світом померлих передають образи-символи: світове дерево (береза), море, сокіл, човен, молодчик. У тексті виразно проступає весільна символіка. Сокіл – сват – втілення духа предка, тотема, який забезпечує захист і щасливий шлюб для парубка.

Колядки, що співаються для сина господаря, мають ідеальний образ лицаря, який скликає своїх вірних друзів (братів) і наказує їм вирушати на полювання «куни». Такі пісні мають «весільне» закінчення. Лицар відмовляється від здобичі на полюванні, все віддає своїм помічникам, а сам залишає собі «панну в теремі».

Ой рано-рано кури запіли.
А ще раніше наш Іванко встав,
Лучком забряжчав, братів пробуджав:
- Вставайте, браття, бо поїдемо на полювання,
На полювання, на прогуляння.
Вполюємо в полі кунку в дереві,
Кунку в дереві, панну в теремі.

Вам буде кунка в дереві,
А мені буде панна в теремі.

(Записано від Динчук Ніни Адамівни,
1938 р.н., яка має початкову освіту, пенсіонерки
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Образ куниці – символічне втілення дівчини-нареченої.

Образ курей – захисники живих, символ воскресіння і нового життя.

3. Військові мотиви

У колядках та щедрівках, що співаються для парубка, перше місце займають військові мотиви – живий відгомін лицарської доби княжої і пізнішої козацько-гетьманської епохи. У колядках цієї групи співається про похід князя з своїми дружинниками на війну до Царгороду, про боротьбу з ордою, в якій гордий герой вбиває «турського» царя «людям на хвалу, собі на славу».

... Чий коник швидший і меч твердший?

Нашого пана, ой, пана Демя'на

Ой, коник швидший і меч твердший:

Турського царя бач позневажав,

Ой, позневажав, под меч положив.

Зняв головочку на копієчку

Та приніс її у свої краї

Людям на хвалу, собі на славу.

Колядки та щедрівки військових мотивів величають сміливість, удатність та лицарську славу ватажка і співають про його достатки: шовкові намети, дорогу зброю, тугі луки, перські коні, тисові столи, золоті кубки, гуслі.

Все це вказує на обстановку княжого чи боярського двора і підтверджує, що в цій групі колядок збереглися уламки колись багатого українського лицарсько-дружинного епосу.

4. Казково-фантастичні мотиви

Колядки з казково-фантастичними мотивами теж мають деяку схожість з билинами. У цій групі колядок, поруч з християнськими апокрифічними елементами, помітний відгомін і передхристиянських вірувань та міфічних образів. Сюди належить зокрема такий мотив: сонце, місяць і дощ у гостях у господаря вихваляються своєю силою:

Спасибі тобі, пане господарю,
Що звелів нам колядувати.
Одчиняй двері, застеляй столи,
Бо до тебе йдуть три гості з неба:
Ой перший твій гість – сонце ясненьке,
А другий твій гість – місяць ясненький,
А третій твій гість – дощик дрібненький.

Як похвалиться сонце ясненьке:

«Як я ізйду в неділю рано,
То зрадується світ кружинецький».

Як похвалиться місяць ясненький:

«Ой як я зйду та й опівночі,
То зрадується гість у дорозі,
Гість у дорозі, худоба в возі».

Як похвалиться дощик дрібненький:

«Як упаду я в місяці маї,
То зрадується жито-пшениця,
Жито-пшениця й всяка пашниця.

(Записано від Шишко Надії Іванівни,
1940 р.н., яка має початкову освіту, пенсіонерки
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Колядковий герой називає місяць своїм батьком, зірницю – матір'ю, сонце – братом. Крім того, в цій групі колядок вже помітний вплив християнських елементів на пережитки язичницького світогляду. Містичні образи замінюються християнськими святими. До цієї групи колядок належать такі, в яких оспівується герой, що наміряється стріляти на змія, сокола чи оленя, але не вбиває своєї жертви, бо вона випрошується у нього, обіцяючи багаті дарунки або поміч у сватанні дівчини.

Іноді в таких колядках оспівується чудодійна будова золотого терема на рогах в оленя або будовання церкви за допомогою коня:

Приїхав до нас Святий Миколай.
Щедрий вечір! Святий Миколай.

Хвалився коньом перед корольом:

- А в мого коня золота грива,
Як він ступає, камінь рубає.
Камінь рубає, церкву будує,
Церкву будує з трьома вікнами
В першому вікні місячик зійшов.
В другому вікні сонечко зійшло.
В третьому вікні зіроньки зійшли.
То не місячик, то господарик.
То не сонечко, то господинька.
То не зірочки, то їх діточки.

(Записано від Головій Ганни Яківни,
1927 р.н., яка має початкову освіту, пенсіонерки
в с. Гута Ратнівського району Волинської області).

Образ чудесного коня теж має символічне значення. Кінь є помічником, порадиником.
Завдяки йому парубок (святий) отримує, як і в казці, бажане.

5. Весільні мотиви

Важливе місце в колядках займають і мотиви кохання, що стоять у зв'язку з різдвяним ворожінням дівчат (інколи й парубків) про сватання та весілля. У цих колядках оспівується дівоча краса. Співається ще в них про любовне ставлення милого до милої, про мощення мостів, про те, як дівчина (господиня) стереже сад-виноград або вино:

Зажурилася крутая гора,
Що не вродила шовкова трава.
Ой, дай, Боже, шовкова трава.
Тільки вродився зелен виноград,
Зелен виноград на зелений сад.
Як налетіли райські пташечки,
То поклювали зелен виноград.
- Ой гиша, гиша, райські пташечки,
Ой ви не клюйте зелен виноград.
Ой бо нам треба синки женити,

Синки женити, пиво варити.

Дочки давати, горілку гнати.

(Записано від Більчук Надії Сергіївни,
1940 р.н., без освіти, пенсіонерки, інваліда по зору
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

У тексті розкривається символіка дій – доглядання винограду в саду, який необхідний для приготування весільних напоїв.

У колядках цієї групи співається і про плетення вінків, і про сватання та старостів, про дарунки, які дарують дівчині. Своєю символікою нагадують весільні пісні.

Типовим зразком «любовної» колядки є така величальна пісня, в якій підкреслюється перевага милої або милого перед батьком, матір'ю, сестрою або братом. Цікавою є колядка, в якій «дівчина пасе воли у ялині та губить воли», що має символічне значення шлюбу. Головною прикметою цього тексту є те, що допомогти віднайти воли може лише милий.

Пасла Ганнуся чотири воли в ялині.

Ой пасла-пасла та й погубила в ялині.

- Іди, татойку, знайди волики в ялині.

Татойко пішов, волів не знайшов в ялині.

- Піди, братику, знайди волики в ялині.

Братичок пішов, волів не знайшов в ялині.

- Милейкий, піди, волики знайди в ялині.

Милейкий пішов, волики знайшов в ялині,

Воли зайняв, додому пригнав з ялини.

(Записано від Дмитрук Надії Романівни,
1949 р.н., яка має середню освіту, пенсіонерки,
в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Отже, всі колядки цієї групи мають на меті напроорочити щасливе весілля в домі, одружитись і жити в щасті й достатках.

6. Біблійно-релігійні мотиви

Починаючи приблизно з другої половини XIX ст. на Україні найбільш поширені колядки і щедрівки релігійно-біблійного змісту. Ця група охоплює багато євангельських

та апокрифічних оповідань про життя, муки, смерть і навіть воскресіння Христа. Співається в них і про Богородицю, що шукає нічлігу та ховає Христа перед жидами; про грішне дерево «иву», що дало себе вжити для мук Христових; про те, як з кожних краплин Христової крові виростають християнські церкви; і про вибір імені для народженого:

Ісус Христос народився, в Єрусалимі вохристився.
Щедрий вечір, святий вечір! В Єрусалимі вохристився.

В Єрусалимі, в монастирі, там збирались всі святії.

Стали свічі засвічати, стали книги розкладати.

Стали ім'я іменувати, яке йому ім'я дати.

Дали ім'я Святий Петро.

Божа Мати не влюбила, у всі книги ізложила,

У всі свічі погасила й од престола одступила.

Стали свічі засвічати, стали книги розкладати.

Стали ім'я іменувати, яке йому ім'я дати.

Дали ім'я Святий Павел.

Божа Мати не влюбила, у всі книги ізложила,

У всі свічі погасила й од престола одступила.

Стали свічі засвічати, стали книги розкладати.

Стали ім'я іменовати, яке йому ім'я дати.

Дали ім'я Ісус Христос.

Божа Мати возлюбила, до престола приступила.

У всі свічі посвітила, у всі книги розложила,

У всі книги розложила, Ісуса Христа возлюбила.

(Записано від Більчук Надії Сергіївни,

1940 р.н., без освіти, пенсіонерки, інваліда по зору

в с. Здомишель Ратнівського району Волинської області).

Колядки та щедрівки біблійно-релігійного змісту звичайно співаються господареві, господині і взагалі старшим людям.

Аналіз календарно-обрядової поезії зимового циклу показує, що наша колядкова поезія багата і різноманітна, має глибоке і міцне коріння в нашій історії, в побутових особливостях народу, яке в ній невичерпне багатство поетичних образів.

Список використаної літератури

1. Грищенко Н. С., Жулинський М. Г. Розлилися круті бережечки. Українські народні пісні та думи. – К.: Веселка, 1985. – С. 7-8
2. Давидюк В. Ф., Аркушин Г. Л. Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник. – Л.: 1991. – С. 99-112
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості. – К.: Веселка, 1998. – С. 21-23
4. Панчук О. Образна символіка щедрівок. // Дивослово. – 2006. - № 1. – С. 46-50
5. Пономаренко В. М. Колядки і щедрівки. – К.: Музична Україна, 1991. – С. 5-28
6. Різдвяні свята в Україні. Етнографічний нарис з доданням української народної пісенності. – К.: Музична Україна, 1992. – С. 18-63
7. Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – С. 1-2
8. Цимбалюк В. Українська література. Підручник для 7 класу. – К.: Освіта, 2000. – 14 с.